

БИОГРАФИЈА ИЛАРИОНА РУВАРЦА

„По страни од главног тока развоја српске филологије, али стојећи у тијесној вези са питањима које је она покретала, јавили су се Иларион Руварац, утемељивач критичке историје код Срба и зачетник компаративног проучавања наших народних пјесама као дијела индоевропске митолошке заједнице, и Андра Гавриловић, један од најплоднијих српских историчара књижевности.“¹

Ко је био Иларион Руварац? Шта је ново он донео српској науци? Какви су му били циљеви, каква средства, какве идеје? Где су му биле слабости и ограничења? Колики домети, која стремљења? Да ли је у личном животу био испуњен човек? Срећан? Усамљен? Жртва једне епохе или њен егзекутор? О коме Руварцу је у ствари реч? Руварцу заступнику критичке историје као науке, вредном истраживачу извора, луцидном мислиоцу, истинском родољупцу, како су га штедро, лакокрилим хвалоспевима још за живота обасипали следбеници и настављачи? Или пак Руварцу „рушитруду“ и ништитељу свега што је у српском народу било животворно, здраво и јако, како су му, са не мање полемичке страсти, спочитавали противници и опоненти? О Руварцу духовитом полемичару и ерудити? Или оном Руварцу који уништава српске националне идеје, злом и поквареном човеку, мрзовољном калуђеру? Је ли Руварац био највиши домет српске науке 19. века? Или само њен несрећни инцидент, неприрод-

¹ Б. Пејовић, *Културноисторијски правац у српској историји књижевности*, у: *Стојан Новаковић и „филолошка критика“*, Српска књижевна критика, књ. 4, прир. др Б. Пејовић, Нови Сад, 1975, 12.

на израслина на здравом органском ткиву нације, пуки неспоразум српске историје са самом собом? Да ли су се истине у које је Руварац уложио себе данас показале као заблуде? Или су заблуде у које је Руварац веровао временом постале истине? На сва ова питања није једноставно дати праве одговоре. Ова студија није ни замишљена као могући одговор на било које од њих. Она је, у ствари, сама по себи, ново, чини нам се, до данас још непостављено питање, које би могло да се вербализује на следећи начин: какав је значај Илариона Руварца у заснивању српске науке о народној књижевности? Или, конкретније: каква је рецепција Руварчевих студија о народној поезији данас, 175 година након његовог рођења?

Биографија Илариона Руварца обилује драматичним преокретима. Рођен је 1. септембра 1832. године у Сремској Митровици, у свештеничкој породици, од оца Василија и мајке Јулијане. Световно име му је било Јован. Детињство је провео у Сланкамену и Старим Бановцима². Отац Ваца се 1847. г. преселио из Бановаца у Сасе (Нове Карловце), „где је и умро као парох и члан конзистеријални“. Породица је Руварац знаменита по своме доприносу српској историји и култури у 19. веку. Јованов брат Коста био је велика нада српског омладинског покрета, душа „Преоднице“³, писац знаменитих прилога из дубровачке књи-

² Вид. *Аутобиографија И. Руварца*, у: *Споменица Илариона Руварца (1832-1932)*, Отштампана из Гласника Историског друштва у Новом Саду, св. 12, Сремски Карловци, 1932, 161.

³ „Преодници је он душа био. Ни једна једина седница преодничана није држана, а да он у њој није радио. Или је читао какав саставак свој, или је држао какво целисходно предавање, као н. пр. о епосу, лирици, о парадоксима, о историји српске књижевности, нарочито о историји дубровачке литературе, читајући и тумачећи уједно најкрасније производе дубровачки списатеља и т. д., или је о донесеним саставцима осталих чланова друштва пресуду изрицао, на коју се обично пристајало; или је на послетку и ваљан какав предлог друштву поднео, од којих је на сваки начин најзнаменитији тај, да се у корист народном позоришту књига 'Преодница' изда.“ – Вид. Ј. Туроман, *Коста Руварац. Биографија*, у: *Скупљени списи Косте Руварца*, Први део, Предговор Ј. Туроман, издао Ђ. Поповић, Нови Сад, 1866, XV.

живности, врсни преводилац, књижевни критичар и приповедач, историчар „славенског језика“ и културе.⁴ Други брат, Димитрије, протојереј и библиотекар Патријаршијске библиотеке, уредник часописа „Српски Сион“, оставио је низ изузетно значајних прилога из црквене и културне историје Срба. Димитрије је био такође карловачки ђак. Својеглав и пргав човек, велики прегалац и национални раденик, у својој набуситој и пркосној *Аутобиографији* оставио је драгоцен спомен о тешким условима школовања браће Руварац у Сремским Карловцима.⁵ Ни у Бечу на студијама младом Јовану Руварцу није било лакше⁶. Отац Васа, парох бановачки, и мати Јулијана Шевићева „из Осека“ дочекали су ипак да виде своје синове (Лазу, Јована, Косту и Димитрија) као остварене и свршене људе. Радост им је била помућена због преране смрти младог и даровитог Косте Руварца, који је, нетом завршивши права у Бечу, ипак успео да нагостити свој раскошни књижевни и критичарски таленат. Руварци су били честита и скромна свештеничка обитељ, склона књижи

⁴ „Он се родио у Старим Бановцима у варадинској регименти г. 1837. Основне школе свршио је у месту рођења и у Сланкамену. За тим га хтедне отац његов, честити поп Васа (сада у Сасама), пошто већ имађаше два сина у вишим школама, гдегод у трговину дати, но кад је Коста безазленим детињским гласом оцу свом рекао: 'Подајте, Тато, и мене у школу, ја ћу бити бољи него њих обојица', отац му одустане од намере своје, те пошље и њега у Карловце у гимназију.“ – *Скупљени списи Косте Руварца*, V.

⁵ „За цело време мога школовања у Карловцима од 1852-1856. био сам у једном стану – у једној соби – у истој је провео и брат Коста 7, а Јован 4 године. Коста је уживао благодјејаније Стратимировићево, а ја и Јован хранили смо се од куће.“ – *Аутобиографија и библиографија Димитрија Руварца, протојереја и библиотекара Патријарашке библиотеке*, Нови Сад, 1927, 3.

⁶ О томе говори једно Руварчево писмо брату Лази од 1. 6. 1852. које наводи Ј. Радонић: „Шешир излупан, – пише он – хаљине одрцане, чизме подеране. Телесна рана пре мршава и одвећ frugalna, месо fabula, за ручак путера и леба. Вечера више пути одспавана. К томе душевни послови напрезајући, школски к земљи обарајући. Кредита нигди више. Дуга к томе. Квартир у опасности изгубљена.“ – Вид. Ј. Радонић, *О Иларијону Руварцу*, Летопис Магице српске, 1907, 244, 8.

и науци. Особито је велики утицај на развијање љубави Рувараца према књизи, како се опомиње Димитрије у својој *Аутобиографији*, имала мати Јулијана.⁷ О њој је веома дирљиву успомену оставио И. Руварац у посвети својој магистралној расправи о кнезу Лазару:

„Сени матере моје Јулијане,

Теби и слатком имену твоме посвећујем ову књижицу, која ме је доста муке стала, мајко моја!

Очи твоје, оне очи твоје пуне туге и бриге, којима си ме погледала и пратила док си могла са самртне постеље твоје, те забринуте очи твоје не излазе ми из памети и оне ме прате непрестано на путу моме, на путањама правим и кривим стазама живота мога, и кад лежем и кад устајем, и кад се пашем и распасујем.

Утрудила си се и намучила си се с децом твојом; послала си напред, опремила и испратила све три одрасле кћери твоје, сестре моје, и Косту твога, брата мога, и речима ми не рече, јер ниси могла рећи, но ја сам разумео неми поглед твој и разумео сам говор паметних вазда тада брижних очију твојих, јер ти си проникнула у ћудљиво и ћутљиво срце сина твога, сазнала си га и знала, шта све може снаћи и како се с таквим срцем пролази у свету; теби ипак смем, а другом ником не бих смео посветити и приказати књижицу оваку, као што је ова књижица, при писању које нисам имао снаге, да се уздржим, већ сам пустио да и срце, оно ћутљиво и ћудљиво срце говори.

Говорио сам му и говорио да мирује, и оно неће да мирује и неће да ћути тамо, где нема права оно, и где нема места његов

⁷ „Мати нам је била ретка мати, паметна, вредна жена, која је уз то била и интелигентна, владала је потпуно немачким језиком и у слободним часовима радо читала. Уз оца и она је била јако гостољубива и наша је кућа – особито у Бановцима где су биле воденице, те би околни свештеници долазили или шиљали на мељаву – била отворена, као што је и моја била у Земуну.“ – *Аутобиографија и библиографија Димитрија Рувараца, протојереја и библиотекара Патријарашке библиотеке*, 3.

говор. Да га ишчупам? Но како га нисам метнуо у груди ја, нећу да га чупам, нека га тамо, нека говори, но неће, ако Бог да, неће никада оно надговорити, и неће надјачати и помрачити силе и крепости ума, који се отима, стреса се и отреса и продире – подстицан силном и неодољивом тежњом за истином – кроз магле и блудње и 'митарства'.

Ту рођену с нама тежњу почела си развијати и јачати у мени ти, мајко моја, примером твојим, науком твојим и заповести твојом: 'Не лажи и не полагај, синко!'

Скромна у животу и давно већ покојна душо! – но срцу моме годи, и ја теби и спомену твоме посвећујем ову књижицу, мати моја!⁸

Како сведочи Руварчев ђак и пријатељ, Јован Радонић, током учења у Карловцима, ни младог Јована Руварца није мимоишао романтичарски занос 1848. г. Почео је много да чита немачку књижевност, и заносио се родољубивим идејама о „сајузењу славства“. О томе сведочи и једно писмо из те немирне 1848. г., упућено брату Лази, које наводи Радонић: „Чини ми се – каже он у том писму – да е Св. Свеслав Милетић предвидио Слободу Славена Австрійски, те е оно 'Спасов Дан' спѣвао. Свы се сад пробудили, сви траже права своя, сви теже к слободи. Доста су веле стенали, доста к было неволѣ, доста су иј потомцы Теутона гнѣчили! Сад е врѣме већ да с учини робству край! Само јошт кад би се сви сајузили у койма Славска крв тече: ер vis unita fortior. Сад треба да слога влада и љубав, па ћемо доћи к' поменутој мети. Чуо си ваљда шта е урадила Младеж Словенска Пештанска и Бечка. Тим лежи Славенство на срдцу. А такови су сви Срби. Та и я бы сам! охо!“ Руварац се на крају писма потписује са „Јован Сремослав Руварчевић“⁹.

⁸ И. Руварац, *О кнезу Лазару, у: Бој на Косову – старија и новија сазнања*, Редактор Р. Михалчић, „Књижевне новине“, Београд, 1992, 17-18.

⁹ Вид. Ј. Радонић, *О Иларијону Руварцу, 7*.

Млади Јован Руварац је гимназију, започету у Карловцима, свршио у Бечу 1852. г. Од 1852. до 1856. г. студирао је права у Бечу, где је на Филозофском факултету, између осталог, слушао предавања аустријског историчара Алберта Јегера¹⁰. У Бечу је Руварац одлазио Вуку, упознао се са Бранком, дошао у ближи додир са Јованом Суботићем.¹¹

После студија у Бечу, од 1856. до 1859. г. у Сремским Карловцима завршава Богословију. Ево како је текла његова свештеничка каријера, према аутобиографским белешкама самога Руврца, написаним приликом избора за редовног члана Српске краљевске академије: „1. јануара 1861 закалуђерио се у манастиру Крушедолу и прозван је Иларион, и примљен је у двор патријарашки, те је као ђакон, протођакон и архиђакон и протосинђел вршио дужност учитеља у богословском училишту и дужност бележника у архијерејској консисторији од г. 1861-1872.“¹² Од 1872. до 1874. г. предаје као професор, а од 1875. до 1882. г. обавља дужност ректора Карловачке богословије.¹³ Кра-

¹⁰ Вид. М. Пурковић, *Ил. Руварац на бечком универзитету, Споменница Илариона Руврца (1832-1932)*, отштампана из Гласника Историског друштва у Новом Саду, св. 12, Историско друштво у Новом Саду, Сремски Карловци, 1932, 295.

¹¹ „Руварац ми је, кад смо оно заједно пред његову смрт лети 1905. пробавили неколико дана у Бечу, причао да су Срби за време његова ђаковања обично долазили у Slavisches Kaffehaus Грлића. Ту би често долазили Вук, Ђура Даничић, Бранко Радичевић, Змај, Ђорђе Поповић, Нова Радонић и други. Па и Руварац би скоро сваки дан из своје скромне собице на Видну, у близини Белведера, одлазио у Грлићеву кафану, поглавито да чита новине и да пије црну каву коју је целог живота, као и цигаре, страшно волео. Одлазио је сем тога и Вуку, где се познао и са Бранком. Ту у Бечу дошао је он у додир и са дром Јов. Суботићем, који му је поклонιο знамениту Шафарикову збирку старих српских споменика Památku dřevních písemnictví Jihoslovanův, штампану 1851. г. потпором Друштва Србске Словесности свега у 125 примерака.“ – Ј. Радонић, *О Иларијону Руврцу*, 8.

¹² *Аутобиографија архимандрита И. Руврца*, 162.

¹³ „После ступања у монашки чин, 1. јануара 1861. године, Иларион Руварац је поред осталих дужности у Архијерејској сремско-карловачкој,

јем 1874. г. постављен је за архимандрита манастира Гргетег¹⁴. Уједно обавља и дужност потпредседника Конзисторије. После

добно и место професора Карловачког богословског училишта. О његовом службовању у овом училишту нема много података. У време његовог постављења професори Богословског училишта били су: Георгије Војновић, потоњи епископ темишварски, Теофан Живковић, потоњи епископ горњокарловачки и Герман Анђелић, потоњи патријарх српски. Школска настава трајала је три године. Ученици су становали приватно, а хранили су се у Стратимировићевом благодјејању. Исхрану у овом благодјејању ученици су назвали 'жалосном': "– Епископ шумадијски Сава, *Карловачка богословија за време ректорства Илариона Руварца*, у: *Браћа Руварац у српској историографији и култури*, ур. Ч. Попов и Н. Витомировић, Зборник радова научног скупа одржаног у Сремској Митровици од 18. до 20. септембра 1996, Српска академија наука и уметности, огранак у Новом Саду, Музеј Срема, Нови Сад-Сремска Митровица, 1997, 159.

¹⁴ Руварац се тим поводом вајка проф. Гаврилу Витковићу у Београду, у писму датованом у Карловцима 1. маја 1874. г: „Поштовани Господине и пријатељу! Фала вам на честитки али нема те чему честитати ми. Ја никад нисам желео управе манастирске, ал’ се ипак нисам надао да ће ме исто тако озарити, обеспокоити и из дојкошњег колосека избацити. Ја прво не разумем икономију а требало би, с’ обзиром и на кућу и станџнџено да разумем; друго не могу бити увек у манастиру ер већим делом морам чамити овде у Карловцима, а треће, што е наиглавније не могу се ни на ког у кући ослонити а и овако имам само два брата. Муните то све у едно па ће те ми веровати кад вам кажем, да не радо идем у манастир, а камо л’ да могу радити тамо мирно посао, за кои толко волџ и разумеванја имам, и кои би посао и рад нешто од користи ако не по повесници нашој бити могао. Горко сам се насмејао на оно место у писму вашем где споминџте диван Гргетег, како е удалџн од светског метежа и како се у нџму мирно и спокоино човек одати може научному раду. То су санјарие само любезни Господине као и много друго што коима се човек кад из далека на ствар гледа, лако предае ал’ да познаете ви живот у манастиру уобште и у Гргетегу на посе, заиста би се разочарали и могли би само сажалџвати и мене, и свакога, кои е осуџен да мора с’ распусном братијом, са самовольним слугама имати посла, а овамо одговоран бити за воџенџ економие Јовану и сотони и морати трпити грднџ и порицанја од беспосличара, муфлиза и пробисвета коекакви. Но доста о тој непријатној теми.“ – *Једно писмо архим. Илариона Руварца проф. Гаврилу Витковићу*, Саопштио Јован Хаџи-Васиљевић, Гласник Историског друштва у Новом Саду, Нови Сад, 1935, књ. VIII, 450-451.

низа важних дужности на патријаршијском двору у Карловцима, Руварац се из прелести јавног живота повлачи у самоћу и тишину манастирску. Почетком 1882. г. разрешен је свих дужности на патријаршијском двору и послат у Гргетег¹⁵, где ће остати све до смрти. А онда, велик рез. Изабран је за вршачког епископа 9. октобра 1886. г., али владичанско достојанство одбија.¹⁶ Целога живота био је присиљен да трпи нападе да је „издајник српства“, „непријатељ заветне мисли“ и „разоритељ народних светиња“. Хваљен и оспораван, после изузетно плодног научног живота, Иларион Руварац умире у Гргетегу 8. августа 1905. г.

О драматичности чина одрицања од епископског достојанства и „бури метежној“ коју је он подигао у души несрећног Руварца сведочи његова више него занимљива кореспонденција са Савом Давидовцем. Ево шта у вези са својим епископским наименовањем пише Руварац Сави Давидовцу 22. октобра (3. нов.) 1886:

„Писмо твоје од 19. (30.) октобра примио сам, са сузама и кроз сузе прочитао и опет и опет...

Јучер је био мој имен-дан, и надајући се, да ће ми из Ирига доћи пријатељи да ми поздраве имен-дан, уклонио сам се у недељак после подне – и не добивши с поште писма и новине и

¹⁵ Руварац је био у сукобу са бачким епископом Германом Анђелићем, администратором Карловачке митрополије, потоњим патријархом српским: „До смене Илариона Руварца дошло је 1. фебруара 1882. Тога дана је патријарх Герман Анђелић из Будимпеште јавио архимандриту Илариону следеће: 'Из особеног обзира на обстојатељства, упућујемо Вас да, претходно предавши односећа се на богословију Архидијакону нашем Емилијану, коме ће те с кључеви и Библиотеку митрополитску и богословску вручити, па прјамо своје Вам првоје одредјеленије у Манастир сирјеч Гргетег, без сваког прекословија и одлагања повратити се имате.'“ – Епископ шумедијски Сава, *Нав. студија*, 164.

¹⁶ „Г. 1886 био је синодално изабран и превишње дне 1 новембра 1886 потврђен за епископа вршачкога, но на своју молбу разрешен је од тога достојанства превишњим решењем од 6 јануара 1887.“ – *Исто*.

не знавши да је по 'Лојду' избор мој већ превишње потврђен – к брату мом а твом имењаку, оцу Сави у Јазак, где сам јучер и пробавио – а данас се у подне овамо вратио и нашао у 'Лојду' вест ону о мом потврђењу. За тим сам прочитао твоје братско писмо и премда сам у души уверен и из сваке реч'це видим, да је речи те кол'ко памет тол'ко и срце твоје, срце пуно чисте братске љубави диктирало, нисам се ипак ни успокојио ни утешио – нити ми је и најмања зрака сијнула у срцу мом. Сукобили су се обзири, запао сам у најужаснији конфликт! Ах Боже, створитељу и спаситељу мој, укрепи ме и дај ми силе, да се само одважим, било на једну или другу страну. Нисам самовољан, не уздам се у се, нисам јогуница, али против савести не могу и нећу се огрешити и обтеретити душу своју грехом против Духа Светог! Ту престају сви обзири. Ту жртву не може нико захтевати од мене! Ја сам крив што сам запао у тај кофликт. Никад нисам био одлучан и увек сам пропустио прилику, кад треба рећи, што се мора рећи у своје доба. Моја је воља болесна. А човек који од те болести болује, није за свет и за рад у свету, било на светском, било на црквеном пољу.

Но то су пуне рефлексије, а у оваком случају, у ком се ја налазим, не помажу. Решити се морам – и ако се решим као што ти не желиш (в. 5. писмо! – ур.), молио би те и молим те, нек ме цео свет пљује и презре, нек ме анатемише, ти ћути, ти се не бацај каменом на мене и немој се кајати нити стидити од света што си ми до данас био пријатељ!

Твој љубећи те
Иларијон.¹⁷

¹⁷ Преписка Илариона Руварца и Саве Давидовца у октобру, новембру и децембру 1886. године. – У: *Иларијон Руварац и његово владичанство*, Подлистак „Заставе“, 1905, бр. 234, 235.

У преписци са Константином Јиречеком Руварац такође износи занимљиве детаље у вези са одбијањем владичанског достојанства. У писму датованом у манастиру Гргетегу 30. јануара 1887, између осталог се каже:

„... Не знам да л’ вам је што о том до знања дошло, но ствар је била у том да ме изабраше и потврдише за Епископа вршачког, а ја, не могући се примити тога сана и те службе, нисам знао како да се опростим и кад да почнем против тога радити – те сам тим и себе и моје старије у велику неприлику довео био. Но хвала милостивом Богу – ствар се свршила и ја нисам постао епископ, али с тим сам изгубио код наших сваку репутацију и сад сам као мртав. Но се и то подносити мора и сносићу знајући да нисам из обести и из сујемудрија одбацио оно, за чим толико њи чезну. И то је узрок био, што за ових прошлих три-четири месеца нисам могао главе подићи, па ни вама на пошиљцима вашим хвала рећи.“¹⁸

Одакле младом Јовану Руварцу историјска интересовања? Када је реч о потребитости критичког испитивања извора првог реда у историјским проучавањима, несумњив је утицај који је на њега извршила Ранкеова историјска школа¹⁹, и уопште, европска хуманистичка историографија 19. века, чије принципе Руварац доследно примењује у својим делима, пре свега у погледу критике извора. Никола Радојчић сматра да је један од првих подстицаја Руварчевој наклоности према историји дошао од Јакова Герчића, професора историје у Карловачкој гимназији, изузетног познаваоца опште историје свога времена, код кога је

¹⁸ Б. Сувајцић, *Преписка Илариона Руварца и Константина Јиречека*, у: Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима. Посвећено успомени на др Живана Живковића, год. II, Београд, 2006, 183-184.

¹⁹ L. Ranke, *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*, Leipzig, 1824.

Руварац у Карловцима и становао²⁰. Ту је још и Јован Суботић²¹, као и Јован Хаџић, чији је чланак у „Голубици“ о односу народне поезије и историје²² за Руварца био први „важан сусрет с проблемом о народној традицији као историјском извору, који га после никада није остављао“²³. Два чланка Павла Јозефа Шафарика о старој српској писмености и језику према старословенском, *Serbische Lesekörner* (Лет. М. С. књ. 56-59), и *Преглед старих српских споменика* (Летопис, књ. 68), израђена на основу историјских споменика из фрушкогорских манастира, и делимично објављена у „Летопису Матице српске“, такође су снажно утицала на младог Руварца.²⁴ Ту су, несумњиво, и први покушаји историјских расправа митрополита Стефана Стратими-

²⁰ „На најплодније поље пало је семе његове науке код Илариона Руварца. Он га је слушао у школи и гледао на раду код куће, јер је код њега и становао, пошто је добри директор примао сиромашне ђаке да с њиме деле његов скромни стан. Ту се млади Руварац у великој и бираној библиотеци нагњурало по књигама. Ја нисам нашао у њој трагова његових бележака, јер се није усуђивао брљати по директоровим књигама – као што је касније чинио у патријарашкој библиотеци – али склоност да се закопа у књиге и да се ту најбоље осећа понео је Иларион Руварац из Герчићеве библиотеке.“ – Н. Радојчић, *О историскоме методу Илариона Руварца*, у: *Споменица Илариона Руварца*, Сремски Карловци, 1932, 164.

²¹ Пре свега као уредник „Летописа Матице српске“ од 1842. г. Уредничка концепција Ј. Суботића одговарала је младом Руварцу. „Летопис“ се све више окретао ка проучавању историје, етнографије и словенских старина. – Вид. Ј. Радонић, *О Иларијону Руварцу*, 7.

²² Ј. Хаџић, *Историја и песме народне, или у народним песмама историске истине не тражи*, Голубица, 1842, IV, 3-11.

²³ Н. Радојчић, *О историскоме методу Илариона Руварца*, Гласник историског друштва у Новом Саду, Сремски Карловци, 1932, V, 2, 168.

²⁴ „Га два Шафарикова рада беху од силна утицаја на младога Руварца, како ми сам, једном приликом, рече, а како то наговештава и на једном месту у својим недовршеним 'Прилошцима агиолошким' (Српски Сион 1898). Тим делима Шафарика отворио се Руварцу нов видик, ту је он први пут сазнао колике се старине српске крију у фрушкогорским манастирима, ту је дакле упућен на изворе за српску прошлост а ту се донекле упознао и са научним методом, у коме ће још боље да се усаврши за време својих студија у Бечу.“ – Ј. Радонић, *О Иларијону Руварцу*, 7-8.

ровића, Јована Лазаревића и, посебно, Александра Стојачковића, са којима „стварно, почиње монографијска грана српске историографије“²⁵. Однос младога Руварца према Јовану Суботићу био је пун искреног поштовања²⁶. Но несумњиво највећи утицај на развијање Руварчеве љубави према историји, као и на формирање властитих погледа о њеним правцима и методама, извршила је на њега *Историја* Јована Рајића, о којој у свом првом научном раду, *Прегледу домаћих извора старе српске повеснице*, говори као о једином озбиљном историјском покушају у целокупној дотадашњој српској историографији. Оцена о Рајићевој *Историји* као темељу модерне српске историографије и, уопште, српске културе, остала је непромењеном до данас.²⁷

Руварац је целога живота настојао да усагласи свој свештенички позив и своју љубав према књизи и науци. У споју и чегрсти ова два животна позива долазило је каткад и до великих потреса и драматичних последица, као приликом Руварчевог од-

²⁵ Вид. Н. Радојчић, *О историскоме методу Илариона Руварца*, 165.

²⁶ „Његов однос према Суботићу јако је занимљив. Нема сумње да га је много прецењивао. Још под крај свога живота као да је гледао у Суботићу најзаслужнијега старијега српскога књижевника после Вука Стефановића Караџића. То би био, ако је збиља тако мислио, остатак младићког одушевљења за песником чије је многе песме као дечак напамет знао. Било би у том, даље, захвалности према добротвору, јер је Суботић младоме Руварцу поклонио Шафарикове Споменике. Онда, било би у том поштовању и признања да је Суботић имао способности које су Руварцу недостајале – храбрости, одмерености и отмености у научним препиркама. Ма да је високо ценио вештога писца, ипак је Руварац образиво бирао шта ће похвалити у његову историчкоме раду. И добро је изабрао. Хвалио је збиља ваљану Суботићеву расправу о пореклу Сибињанин Јанка и, још више, истицао његов одлични одговор на погрде Анте Старчевића, сасуте на Србе. Он сам јамачно никада не би умео онако отмено одбити насртљиве нападаје неуравнотеженога писца и никада не би знао онолико мирним разлагањем сатрти узрујану дикцију свога противника.“ – Н. Радојчић, *О историскоме методу Илариона Руварца*, 166.

²⁷ Вид. Д. Иванић, *Један поглед на Историју Јована Рајића*, Књижевна историја, 1970, III/ 9, 53.

бијања епископског достојанства.²⁸ О томе говори и податак да је своје прве радове у новосадској „Седмици“ Руварац потписивао псеудонимом Вајунов, „а то стога што патријарх Јосиф Рајаћић није волео да богослови пишу по новинама“²⁹.

Духовна клима у којој је стасао оснивач српске критичке историографије у знаку је бујања романтичарског национализма у Немачкој и другим земљама Европе крајем 18. и почетком 19. в. То је време афирмисања „мисли о спасавању“ народне баштине (Rettungsgedanke), доба рађања компаративне лингвистике и индоевропске науке о језику (Ј. Грим, *Немачка граматика*, 1819), поткрепљене романтичарским веровањем у „божанско порекло језика“ (Хаман, Хердер из каснијих радова, Ј. Грим), време заснивања филологије као науке. У таквом духовном окружењу расте и интересовање за фолклор у ученој Европи, што доводи до снажног развоја теоријске мисли о усменим творевинама, које се посматрају као „огледало душе народа“ и као најприроднији посредници између његове уметности и историје. У оквиру теорије о божанском пореклу језику развијају се транспарентни појмови романтичарске идеолошке мисли: нација, религија, човечанство, мит. Још је Хердер (J. G. Herder), творац мита о

²⁸ Дајући преглед вести о томе у новосадским, загребачким и пештанским листовима („Наше доба“, „Србобран“, „Тагблат“), као и реакцију на нападе у писму уредништву „Нашег доба“ Иларионовог брата Лазара, Лаза Костић из целе те афере извучи веома позитиван суд о поступцима и побудама Илариона Руварца: „У том погледу је психолошки врло занимљив контраст између степена у ком је садашњи патријарх тежио за највишим положајем и овим којим се књижевни архимандрит не отима за митром. Тим чином као да је историчар, и нехотице, повећао свој историјски значај; од сад није само један од најугледнијих историјских испитивача и научењака, но је и сам постао предметом за испитивача црквене историје Срба.“ – Л. Костић, *Оставка Илариона Руварца на владичанству*, у: *О политици и уметности. Новински чланци III (1884-1886)*, прир. Мл. Лесковац, Матица српска, *Сабрана дела Лазе Костића у редакцији Младена Лесковца*, Нови Сад, 1990, 250.

²⁹ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848-1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Београд, 1966, 60.

„колективној души нације“, заступао тезу да се преко језика једног народа, који представља „споразум душе са самом собом“³⁰, остварују и нација и човечанство. Шлегел (Fr. Schlegel) изједначава, у истом духу, поезију и митологију, док браћа Грим (Grimm) сматрају „не само да је народна поезија анонимна, безлична и колективна поезија, већ и да је, попут језика чији је израз и митологије с којом је повезана, искључиво божанског порекла“.³¹

Процвет немачке филологије и пробуђено интересовање за фолклор у западноевропским земљама³² снажно утичу на буђење и развој словенске филологије. „Као весник рађања свести о узајамности словенских народа и језика“ на размеђи векова јавља се „патријарх“ словенске филологије, Чех Јосиф Добровски (J. Dobrovsky). Он први указује на потребу критичког претресања старих споменика, релевантних за народну историју, „заговарајући емпиријски метод у изучавању историјских факата и првенство старијих извора над млађим“³³. Истовремено, његово испитивање језика и први покушаји да се етимологијом речи растумаче поједини периоди из народне историје, дају изузетно важан подстицај познијим истраживачима. Словак Јан Колар (Jan Kollár) снажно афирмише идеју о словенској узајамности.³⁴ Његов сународник Људевит Штур високо уздиже усмену културу словенских

³⁰ Ђ. Kokjara, *Istorija folkloru i Evropi I*, Beograd, 1984, 213.

³¹ *Isto*, 273.

³² J. G. Herder, *Narodne pesme*, 1778; L. fon Arnim i Klemens Bertran, *Dečakov čarobni rog*, I 1806, II i III 1808; J. i V. Grim, *Dečje i domaće bajke*, I 1812, II 1815; *Nemačke sage*, I 1816, II 1818.

³³ Вид. А. Гавриловић, *Књижевне слике*, Београд, 1904, 26-27.

³⁴ „Српски ђаци у Пешти били су подељени на филозофе и правнике, који се нису слагали, али је ипак и међу њима било књижевнога и родољубивога покрета. Као ђаци у Пожуну, и они су имали свој рукописни лист *Световид*. А оно што је Пожунцима био Људевит Штур, то је њима био Јан Колар, тада парох словачке еванђеличке општине у Пешти. (...) Његов чланак *О литерарној (књижевној) зајмности међу народи и наречијама славенским* донео је прво, 1835, *Сербски народни лист* његовог личног пријатеља Теодора Павловића...“ – Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848-1871)*, 22-23.

народа у делу *О народним песмама и приповедкама славенским*,³⁵ налазећи да се у чешком *Краљевдорском рукопису*, руским думама и српским јуначким песмама, најизразитије огледа „проста, чиста и неизопачена душа словенска“. Компаративном изучавању историје, стваралаштва и културе словенских народа у 19. веку највише доприноси Павел Јозеф Шафарик. Шафарикова тротомна *Историја јужнословенских књижевности*, постхумно издата у Прагу 1864. и 1865. године, нарочито одељак о српској књижевности³⁶, његов рад на проучавању књижевних старина³⁷, као и афирмативни погледи на традицијску књижевност³⁸, дају снажан подстицај за изучавање српских историјских споменика (листина, записа и натписа, летописа, закона, повеља, спискова, писама, властитих имена из поменика), за проучавање српског језика и израде „студија из народног живота“.

Све ово је, несумњиво, имало великог утицаја на младог Јована Руварца, у правцу развијања свести о словенској узајамности: „У једном писму из 1848. њак Иларион Руварац одушевљено бележи да су се пробудили 'Славени Австријски'. 'Сви су се сад пробудили, сви траже права своја, све тежи к слободи... Доста је било невоље, доста су је потомци Теутона гњечили! Сад је време већ да се учини робству крај!'“³⁹

За артикулисање Руварчевих научних погледа на српску усмену традицију у Бечу, поред развитка компаративне филоло-

³⁵ Љ. Штур, *О народним песмама и приповедкама славенским*, превео Ј. Бошковић, Нови Сад, 1857.

³⁶ Paul Jos. Šafarik's, *Geschichte des serbischen Schriftthums*, herausgegeben von Josef Jireček, Prag, 1865.

³⁷ P. J. Šafarik, *Slovenske Starožitnosti*, Prag, 1837, *Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv*, Prag, 1851.

³⁸ „Нарочито је Шафарик ценио народне песме, пословице, изреке и друге умотворине, као богат извор словенске старине, у којима се налазе многа зрнца не само етнолошка, него и историјска и митолошка.“ – Ј. Н. Томић, *Књижевни и научни рад Павла Јос. Шафарика*, Нови Сад, 1900, 21. Прештампано из Летописа Матице српске, књ. 197-202.

³⁹ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 27.

гије у Европи у првој половини 19. века, највећи значај је имала теорија о заједничком индоевропском пореклу народних приповедака из мита, чији су творци браћа Грим. Термин *митолошка школа* за означавање фолклористичких концепција браће Грим, чију окосницу чини теорија о божанском пореклу народне поезије, потиче из *Немачке митологије* Јакоба Грима (Jacob Grimm)⁴⁰, фундаменталног дела овог правца у проучавању порекла народних приповедака, које се појавило 1835. године.⁴¹ Утицај митолошке теорије највидљивији је у Руварчевом студентском *Прилогу к испитивању српских јуначких песама*⁴²: „Када је Руварац стигао у Беч, понесав од куће топлу љубав према ср. нар. јуначкој песми, нашао је на Западу најјаче интересовање за испитивање народне поезије. И он пун жара баца се на студију Кунових чланака у његову *’Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung’*. Он чита и ексцерпира студије оријенталисте Албрехта Вебера у његову зборнику *Indische Studien*, као и дело му *Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte*, затим *Немачку митологију* Јакова Грима и брата му Вилхелма чувено

⁴⁰ “Jacob Grimm’s ‘Deutsche Mythologie’ wurde von ihren ungemein reichen Materialien her zusammen mit Wilhelm parallel zu den ‘Kinder- und Hausmärchen’ (1812-1815), zu den ‘Deutschen Sagen’ (1816-1818) und zu den ‘Deutschen Rechtsaltertümern’ (1828) und zu vielerlei Studien zur sogenannten ‘Volksdichtung’ erarbeitet. (...) Die Folge war das Wiedererstarken eines romantischen Nationalgefühls mit dem Blick auf das Werden einer Sprach- und Kulturnation. Immer war auch bei der Vielfalt der Themenstellungen beider Brüder jene Hoffnung ein Tragendes, daß man hinter den jungen Erscheinungsformen der Volksüberlieferungen, mehr noch als bei den historischen Studien an Wörtern, Sachen, Begriffen Nachklänge eines Glaubens- und Weltbildes, also einer ‘Weltanschauung’ der Vorfahren erkennen könne.” – L. Kretzenbacher, *Jacob Grimm’s ‘Deutsche Mythologie’ und ihre geschichtliche Wirkung*, у: *О двестагодишњици Јакоба Грима*, Зборник радова са научног скупа одржаног од 12. до 14. новембра 1985, ур. академик П. Ивић, САНУ, Научни скупови, књ. XL, Одељење језика и књижевности, књ. 8, Београд, 1988, 15.

⁴¹ Вид. Ђ. М. Соколов, *Русский фольклор*, Москва, 1941, 41.

⁴² И. Руварац, *Две студентске расправе*, 1884, 19-102. *Додатак*, 115-116.

дело *Die deutsche Heldensage*, Прелерову *Грчку митологију* итд. Наоружан стручном литературом приступа он испитивању српске јуначке песме.⁴³

Српска наука била је далеко од „епицентра свих оних потреса које је компаративна филолошка школа изазвала код изображених народа Европе“ у 19. в. Особито су лоше прилике владале у српској историографији: „Познато је колико је у тадашњег школованог нараштаја српског силна била национална самообмана, и колико се сматрало допуштено, оправдано и похвално говорити, писати и веровати много штошта што је често имало врло мало стварне подлоге, а понекад и никакве, само ако је то годило истинским или измишљеним интересима савременог српског живота. Народне су се песме самовољно дотеривале, неке сасвим нове писале; лажне су се старине протурале; споменици преправљени објављивали; славни се владоци и династије измишљали. Све је то требало да умножи славу и увећа права Србинова. Томе су правцу подлегали српски писци с ретким изузетцима, а понајизразитији му представници беху, сваки на свој начин, Милојевић и Срећковић.“⁴⁴

Почев од *Краљевства Словена* Мавра Орбина, преко Пајсијевог *Житија цара Уроша* и *Троношког родослова*, па до нештампаних огромних *Хроника* грофа Ђорђа Бранковића и Рајићеве *Историје*, српска историјска наука је континуирано следила животворну нит народне традиције и легендарног моделовања прошлости. То је доба „епске ренесансе“ српске историографије која се, иако саздана на националним митовима, ипак постепено уклапала у европски културни контекст, „од ерудитског барока до просвећеног рационализма“. Ауторитет народне традиције у делима српских романтичарских националних историчара 19. в, међутим, постаје својеврсни духовни диктат коме се

⁴³ Ј. Радонић, *Иларион Руварац*, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1905, књ. 233, св. VI, 108-109.

⁴⁴ Љ. Јовановић, *Архимандрит Иларион Руварац*, *Дело*, Београд, 1905, год. X, књ. 36, 227.

подређују сви други историјски извори, што доводи до недопустивих глорификаторских интерпретација националне прошлости. То се нарочито осећа код двојице најизразитијих представника романтичарске историјске школе, Панте Срећковића и Милоша С. Милојевића. Реакција Илариона Руварца и других припадника критичког историјског правца на такав начин писања историје и на такве историчаре била је оправдано оштра. Одбацавање основних претпоставки романтичарске историографије нужно је, међутим, значило и одбацавање усмених извора у озбиљним историјским изучавањима. Утолико је филолошка критика утицала на артикулисање две амбивалентне димензије научног рада Илариона Руварца: с једне стране, нарочито у првом периоду, на његов афирмативан компаратистички приступ српској јуначкој епици, и с друге, на доследни остракизам према народним предањима, причама, „скаскама“ и другим формама усменог књижевног наслеђа.

Руварац у својим историјским расправама од филолошке школе преузима фактографски, позитивистички концепт одабира чињеница, насупрот традиционалистичком субјективном схватању историје, али се истовремено и јасно ограђује од ускости филолошког метода⁴⁵ и од догматског односа српских филолога према језику, најрадикалније у свом *Историјско-географском иверју*.⁴⁶ Према Илариону Руварцу, само оно што се докаже и заснује на поузданим историјским темељима може да стекне „покриће“ пред будућим генерацијама: „Хипотеза, коју подржавају

⁴⁵ „Тај ток се формирао у широком духу позитивистичко-идеалистичке мисли 19. вијека, а својим опсегом, циљевима и методолошким поступцима попримио је карактер културно-историјске школе. Све то, наравно, не искључује ни велику улогу коју је словенска филологија одиграла у развоју и формирању српске историографије књижевности, а у првом реду њени велики представници Вук, Шафарик, Даничић и Јагић.“ – Б. Пејовић, *Културноисторијски правац у српској историји књижевности*, у: *Стојан Новаковић и „филолошка критика“*, Српска књижевна критика, књ. 4, прир. др Б. Пејовић, Нови Сад, 1975, 11.

⁴⁶ Стражилово, 1887, 387-390.

и подупиру само друге горе претпоставке, не престаје бити хипотезом, која виси у ваздуху, не имајући никаквог наслона у позитивном доказу.⁴⁷ Основни задатак историчара, према томе, није послушнвање духа времена, нити консултовање традиција у расветљавању било ког питања. Његов посао су факти, чињенице, докази.⁴⁸ Руварац указује и на учитеље и узоре: „Словенац Јернеј Копитар и Словак П. Ј. Шафарик – они су први учитељи, они су пробјали лед, они нам отварају заслепљене очи, они су учили, проповедали високим гласом и показали нам како треба ценити и сабирати ’народно благо’, ’народне умотворине’, скупљати, издавати на свет и видело и проучавати писмене паметнике, старине и остатке из боље и славније или жалосније и јадније прошлости наше.“⁴⁹

Значај Илариона Руварца био је видан још за његова живота. Расправљајући о књижевној мистификацији Стефана Верковића *Веда Словена*, Лаза Костић у чланку *Lebende Palimpsest (Живи палимпсести, 1879)* одаје високо признање Руварчевим заслугама за развој теоријско-критичке мисли о српској епској

⁴⁷ И. Руварац, *Нешто о Босни Дабарској и Дабро-босанској епископији и о српским манастирима у Босни*, Годишњица Николе Чупића, 1878, II, 253.

⁴⁸ „Нека дакле слепи гуслари певају уз гусле и прости казивачи нека причају без гусала о вечери кнежевој и нека у причама и песмама помињу и Југа и Југовиће и Милана и Ивана и Бановића Страхињу; и нека учени песмотворци и стихотворци: Мушички и Стерије и Живковићи и надаље оплакују ’матер беде вечеру кнежеву’ и у кантатама јасно и гласно спомињу те исте, но будући српски историк, којег је задатак сасвим други, него што је гуслара, певача, песника и опевача и нарикача, нека се устегне и не да срцу на вољу, и пишући повест о боју на Косову нека не слуша ни на те песме и приче ни на оне по тим песмама и причама удешене приповести, већ нека пита и испита, шта се у првим и најстаријим те најбољим изворима и повесним споменицима о том каже и како се то, што се у разним изворима каже, међу собом слаже.“ – И. Руварац, *О кнезу Лазару*. Прештампано из „Стражилова“ за 1887. и 1888, Нови Сад, 1887 (= 1888), 241.

⁴⁹ И. Руварац, *Приложци агиолошки*, Српски сион, 1898, год. VIII, бр. 36, 580.

поезији: „У том обзиру писац би дигао цену својој студији да се подробије позабавио с неком књижевном појавом коју спомиње само мимогред. То је хисторичко-митолошки коментар о српским народним песмама што га је написао Вајунов (то је псевдоним Илариона Руварца, архимандрита манастира Гргетега у Срему, једног између најоштријих и најпеченијих истраживалаца садашњег словенског поколења), и што је обнародован г. 1856-57. у српском листу *Седмици*. Још је тада Вајунов-Руварац открио смелом и духовитом комбинацијом неке моменте о блиском сродству појединих знатнијих балада и легенда с боговима и јунацима на Олимпу и у *Ведама*. Не би се могло мислити да је скупљач Верковић говорио с неким поуздањем о својој слутњи у погледу свога наласка, јер је знао за истраживања Вајунова-Руварца?“⁵⁰

Када је реч о рецепцији дела Илариона Руварца данас, на снази је још увек изразита поларизација у погледу оцене његовог значаја. Још увек влада неслагање око истинских побуда његових научних интересовања и посебно, око политичких и друштвених импликација његове научне појаве. На делу је, прећутно, чак и једна иманентна политизација Руварчевог имена и дела данас, након два века критичке и историјске дистанце. Упоредо с тим врши се и једва прикривена и посве непримерена дискредитација значаја и смисла српске народне епике у име вредности за које се наводно залагао Иларион Руварац. Вредносно и идеолошко одбацивање усмене епске поезије у Руварчево име данас једнако је непримерено колико и њена идеализација која се вршила на устук том имену у Руварчево доба.⁵¹

⁵⁰ Л. Костић, *О књижевности и језику*, прир. др Х. Крњевић, *Сабрана дела Лазе Костића*, ред. Мл. Лесковац, Матица српска, 1990, 308.

⁵¹ „Да се неспорним чињеницама, на које је указивао Руварац, и уопште духу и карактеру епске песме приступило критички, могла се српска свест и другачије обликовати. У избору за истину гусала или историјску истину Срби су се определили за гусле. У томе ваља тражити недостатак смисла за прагматску борбу за опстанак и један од фактора који је

У рецепцији Руварчевог дела данас издвајају се два основна правца. Један Руварцу даје првенство у заснивању српске историје као науке. Посматра га као узор и као недостижан идеал. Поједностављено речено, у његовом делу и његовој личности сабира се све оно што је напредно и модерно у српском друштву и српској науци. Руварац је према заступницима ове линије моћни индивидуалиста, светионик критичке мисли која се прометејски опире реакционарном, назадњачком и заглупљујућем српском национализму.

Д. Боаров, тако, у чланку *Глад за издајницима* истиче: „У тренутку када је језик политике у Србији 'подивљао', па се политички конкуренти већ компарирају са шумским зверима или се описују, нешто блаже – као шпијуни и удварачи међународних свиња и у време када се ширење лажи у име народа чини готово легитимним и када се идеолошка диференцијација симплифицира на релацију патриоти или издајници, многим се чини да тога никад раније није било. На жалост – јесте. Мит о издаји као узроку сваке несреће српског народа, као логична друга страна медаље о његовој небеској, империјалној природи, веома је стар, а темељци су му конструисани у оквиру косовског мита и на основу српско-црногорске легенде о истрази потурица 'на Бадње вече, околу 1702'. На та два угаона камена мита о издаји, која је наводно увек кочила поштени српски народ да се вине од моћи и господства, први је одважно ударио чувени калуђер-историк Иларион Руварац, још крајем 19. века, што је још за његова живота изазвало читаву буру негодовања.“⁵²

обликовао српску колективну свест данас. Тиме не споримо историјску важност епских песама, као ни њихову, често, историјску подлогу. О томе говоре имена битака, на пример, или тематика одређена борбом ислама и хришћанства. Указујемо само и на другу страну прихваћене истине која стаје у формулу: 'Песма нас је одржала, њојзи хвала.'“ – М. Ђорђевић, *Српска епика као историјски извор*, 28.

⁵² *Подсећања: Непоклебљиви Иларион Руварац, „Војводина“.*

Ж. Марковић, у истом правцу, пише: „Историк средњоевропске културе, Иларион Руварац је српско народно предање (мит) подвргао најстрожој могућој анализи у трагању за његовим величанством научним доказом. Без чврстог доказа могућ је само Бог, све остало је ништа. Магла. (...) Руварац је забо глогов колац у срце овакве некритичке традиционалне српске историографије. (...) Пре архимандрита Илариона, Србина, који је рекао да Вук Бранковић није издајник, који се обрушио на грофа Ђорђа Бранковића, оспорио Његоша, исмејао тезу о српском пореклу свете Петке, итд., ни један српски историчар није се усудио (или није знао, што је мање вероватно) да научним скалпелом дубље продре или бар боцне у зглобне тачке 'народне традиције', па и данас је, а камоли онда, више него ризично бавити се овом врстом хирургије, поигравати се светињама, преиспитивати општа места националног бића и историје, подвргавати хладној анализи нешто што се подразумева у често пијаним врелинама и маглуштинама колективне свести.“⁵³

Када је реч о односу историје и епске песме, истиче се да је Руварац био у праву што је одбацио усмену традицију као историјски извор, јер из ње проистиче митотворачка и обмањујућа, а не критичка и историјска свест српског национа: „Анализом историјског у епској песми и њене истинитости, Руварац је позивао на критички дух и устајао против романтичарског њеног тумачења на којем су инсистирали они којима су се уста пресипала родољубљем. Иако је припадао потлаченом народу, он је историју и критику писао 'објективно ледено', рационално и са уверењем да су извори њена основа, односно са осећањем одговорности према истини и народу свом, онако, како је приступао и анализи епике. (...) Одбацујући место и значај народне традиције за историју, а она је и у епици српској, он заправо није при-

⁵³ Ж. Марковић, *У трагању за изгубљеном истином*, Дневник, Нови Сад, недеља, 22. август 2004.

стајао да заводи народ, како се, видимо, чинило у његово време, а и данас.⁵⁴

Олга Зиријевић с друге стране уочава велику отпорност романтичарских митова и способност да преживе и прилагоде се сваком, па и овом и оваквом времену. Савременом актуеализовању проблема издајства Вука Бранковића она посвећује следеће ретке: „Sa ekrana i iz novinskih stubaca podvig Miloša Obilića (nedavno mu je podignut i spomenik na Kosovu) i dalje deluje podsticajno, a Vuk Branković (ne) kao metafora šeta, u skladu s potrebama dnevne politike, od ličnosti do ličnosti, ne zaobilazeći ni strance (Van den Bruče Brankoviću Vuče!).“⁵⁵

Критичари Руварца посматрају превасходно као представника бечко-позитивистичке филолошке школе и заговорника неродољубиве историографије: „Али да ли је све баш тако, како Иларион Руварац за Панту каже, данас, читав век касније, када је могуће начинити ваљану дистанцу од тог времена и за просуђивање и оцену, али и доношење коначног суда о Пантином најважнијем делу 'Историја Срба'. Ово велико и обимно дело са претензијом да буде синтеза својим датим садржајем, обимом и проблемима које је дотицало, претило је да постане ауторитативна синтеза, иако је користио само руске изворе. Насупрот њој, стајала је аустријска историографија, на челу са Иларионом Руварцем. Илариону није баш ишло у прилог Пантино дело, јер чини се као да је он био једино задужен за истину о Србима. Ако томе додамо да је он као црквено лице и реномирани историчар имао и дозволу аустријске царевине за свој рад, јасно се може сагледати његова претпостављена улога дежурног цензора српске историје свога времена.“⁵⁶

⁵⁴ М. Ђорђевић, *Српска епика као историјски извор. Критички метод Илариона Руварца*, у: *Стваралачки дух и аналитички чин 1*, Београд, 2001, 25.

⁵⁵ *Republika*, br. 153-154, 1-31. decembar 1996.

⁵⁶ Р. Петровић, *За Панту или против њега*, Митолошки зборник 14, Центар за митолошке студије Србије, ур. М. Стојановић, прир. Ж. Андрејић, Рача-Београд, 2005, 84.

Покушајима рехабилитације и ревалоризације дела главног Руварчевог опонента, Панте Срећковића, посредно се врши ново вредновање и критичко-полемичког дела Илариона Руварца: „Панта је историчар који је проучавао историјске проблеме свих временских периода. Кроз његове радове провијава дух патриотизма, односно национализма у најпозитивнијем смислу ријечи, национализма као најљепши украс човјечије душе. Главна његова карактеристика је управо патриотизам односно национализам, што није красило у толикој мјери наше остале историчаре. Пошто је желио да српска омладина буде васпитана у националистичком духу, у очима сљедбеника Руварчеве школе био је ’некритичан’ и ’шовиниста’, што апсолутно није тачно.“⁵⁷

Истиче се потреба заснивања српске историјске науке на новим методолошким основама, које ће бити различите и у односу на критичко-историјску и на романтичарску школу 19. в.: „Имајући пред собом све ове антиципације схватили смо, без оживљавања либерално-романтичарског критицизма Панте Срећковића, а не прихватајући ни некритичност и етаблираност ’новоромантичара’, да је с разлогом потребно извршити критичко преиспитивање и одређених окамењених историјских (не)истина радикално-позитивистичког критицизма наше историографије засноване на југословенској договорној историографији, од Руварца, Фрање Рачког и Јиречека и до последњих њихових ученика најновијих времена који су од српског народа створили ’слепој публици’, а од његових институција идејне извршиоце својеврсне духовне аутаназације.“⁵⁸

⁵⁷ М. Атлагић, *Покушај рехабилитације Пантелије Срећковића*, Исто, 91.

⁵⁸ Ж. Андрејић, *Пантелија Срећковић и Иларион Руварац – сукоб либерално-романтичарске критичности и радикално-позитивистичког критицизма; урушавање индоктринираног система са појавом новоромантичара – слика слабости српских националних институција и потреба стварања нове српске историјске школе*, Исто, 216-217.

Рецепција Руварчевог дела данас, било у правцу његове афирмације у контексту европејства и модернизације српске науке, било пак оспоравања и порицања услед тобожњег антисрпства и гушења националних тежњи, мора се клонити субјективно-политичке искључивости и тенденциозности. Такав чин нам не открива новог Руварца. Пројекцијом сопствених вредности у дело Илариона Руварца девалвирамо његове аутентичне вредности. А те вредности нису мале. Дело И. Руварца спада у ред најинспиративнијих нововековних изданака српске културноисторијске баштине. Али се са истински драгоценим духовним наслеђем ваља умети опходити на прави начин. Не инструментализовати га у дневно-политичке сврхе, било мондијализма и глобализма, било пак националног „новоромантизма“.

Данас обично кажемо да је Иларион Руварац утемељивач критичке школе српске историографије у 19. в. и један од најрепрезентативнијих представника митолошке теорије у изучавању српске јуначке епике, зачетник компаративног проучавања наших јуначких песама као саставног дела индоевропске језичке и митолошке заједнице. Ипак, његов значај као да се на овим флоскулама и завршава. Не можемо се отети утиску како се на 175-годишњицу рођења Илариона Руварца нисмо достојно понели према великом српском критичком историчару и зачетнику компаративног правца у проучавању српске епске поезије. Непосредно након смрти Илариона Руварца братство манастира Гргегега објавило је *Споменицу умрломе архимандриту гргегешком Илариону Руварцу* (1905), коју је приредио Иларионов брат Димитрије Руварац. О стогодишњици смрти Историјско друштво у Новом Саду издало је *Споменицу Илариона Руварца* (1832-1932). Српска краљевска академија је истим поводом објавила први том *Зборника Илариона Руварца* са „одабраним историјским радовима“ из „политичке историје“, „историје књижевности“, „историјске географије“ и „критике“, које су одабрали Јован Радонић и Станоје Станојевић, а за штампу приредио Никола Радојчић (1934). На предлог Ђорђа Сп. Радојичића, Фило-

зофски факултет у Новом Саду обележио је педесет година од смрти великог научника *Споменицом Илариону Руварцу*, у коме су, од шест радова, два прештампана из ранијих публикација. То су расправе Јована Радонића *О Илариону Руварцу* (1907) и Николе Радојчића *О историскоме методу Илариона Руварца* (1932). У родном месту Илариона Руварца, Сремској Митровици, у организацији Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду и Музеја Срема из Сремске Митровице, те Огранка САНУ у Новом Саду и Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, одржан је научни скуп који је изнедрио зборник радова *Браћа Руварац у српској историографији и култури* (1997).

Први делимични списак радова Илариона Руварца дат је у склопу његове *Аутобиографије*, штампане у „Годишњаку СКА“ (II). У *Споменици* из 1905. објављен је затим чланак Димитрија Руварца *Штампани књижевни радови архимандрита Илариона Руварца (Споменица, 16-20)*. У *Споменици Илариону Руварцу* (1955) изашао је *Списак радова Илариона Руварца* Николе Радојчића. Поводом 140-годишњице рођења Илариона Руварца објављена је веома темељна библиографија његових радова из пера Боровоја Маринковића.⁵⁹

Данас као да смо заборавили на Руварца. До његових радова је, једнако као и у 19. в., веома тешко доћи. Неки су потпуно неприступачни, јер је гргетешки архимандрит „расипао – више него иједан српски историчар – своје расправе и критике по новинама, по богословским, забавним и стручним листовима, по шематизмима и по ученим публикацијама“⁶⁰, други пак нити су озбиљно проучени нити добронамерно протумачени.

Три су основна разлога зашто је Руварац и данас актуелан: 1. јер је основни мото Илариона Руварца у историјском проуча-

⁵⁹ Б. Маринковић, *Иларион Руварац и његово дело. Поводом 140-годишњице рођења (1832-1972)*, Истраживања, Нови Сад, 1973, II, 459.

⁶⁰ Н. Радојчић, *О мислима и напорима око издавања радова Илариона Руварца*, у: *Зборник радова Илариона Руварца*, I, Београд, 1934, II-III.

вању био да се ништа што је постојано и животворно у народу не може градити на обманама и лажи (Н. Радојчић); 2. јер се историји и поетици српске епске поезије не може приступити без познавања његовог, обимом невеликог, *Прилога к испитивању српских јуначких песама*; 3. јер се, суочавајући се са Иларионом Руварцем, на болан начин, суочавамо и са нама самима.

Питања која је Руварац постављао, и када нису била умесна, одговори које је нудио, и када нису били ваљани, по нашу националну историју били су од знатне вредности. Његова проницљива, разоружавајућа иронија, бритак језик и оштар полемички дар, служиле су му да укаже на веома непријатне, често и болне истине српске националне историје. Руварац у својим расправама не долази до појма „идеје историје“. ⁶¹Али, у много чему Иларион Руварац је био први. Дејство његових расправа и студија, макар и одложено, по српску историјску мисао, било је благотворно и лековито. Значај Илариона Руварца данас тешко да се може оспорити. Али се зато може прећутати. А заборав, стара је истина, најпре прекрива оне народе који лако, недопустиво лако заборављају.

⁶¹ R. Dž. Kolingvud, *Ideja istorije*, preveo s engleskog dr R. Tubić, Sarajevo-Zagreb, 1986.